

Fig. 19. Skematisk fremstilling af kalkmaleriernes placering i kirken: 1. Apsidusmaleri: Tronende Kristus. 2. Senmiddelalderligt indvielseskors. 3. Korsfæstelsen. 4. Bespottelsen. 5. Piskningen. 6. Jesus fremvises for Pilatus. 7. Tornekroningen. 8. Nordmurens udsmykning: Bebudelsen, Jesu fødsel, Forkyndelsen for hyrderne, Aron og Mirjam, Spejderne vender hjem fra Kanaans land. 9. Abraham med de dødes sjæle og Kains og Abels offer. 10. Ærkeenglen Michael. 11. Skt. Kristoffer. 12. Kongernes tilbedelse. 13. Dommens dag. 14. Helvedesgabet. 15. Bebudelsen. 16. Den Hellige Familie. 17. Jesu fødsel. 18. Himmelborgen. 19. †Uidentificerede senmiddelalderlige fragmenter. Tegnet af Martin Wangsgaard Jürgensen og Mogens Vedso 2014. – *Diagram of the placing of the wall paintings in the church: 1. Apse decoration. Christ in Majesty. 2. Late Medieval consecration cross. 3. Crucifixion. 4. Jesus stripped. 5. Jesus scourged. 6. Jesus presented to Pilate. 7. Jesus crowned with thorns. 8. Decoration of the north wall: Annunciation, Nativity, Annunciation to the Shepherds, Aron and Miriam, The Scouts returning from the Land of Canaan. 9. Abraham with the souls of the dead and the sacrifices of Cain and Abel. 10. The Archangel Michael. 11. St. Christopher. 12. Adoration of the Kings. 13. Judgement Day. 14. The Jaws of Hell. 15. The Annunciation. 16. The Holy Family. 17. The Nativity. 18. The Castle of Heaven. 19. †Unidentified Late Medieval fragments.*

KALKMALERIER

Kirkens mange kalkmalede udsmykninger har en lang afdækningshistorie og bærer for de ældre restaureringers vedkommende præg af en del opmaling. 1882 undersøgte hvælvene i kor, skib og tårnrum af J. B. Løffler (fig. 37 og 40).⁴³ Under arbejdet blev en omfattende sengotisk figurudsmykning afdækket i kor og skib (nr. 3). Hovedparten af malerierne blev efterfølgende overhvidtet, fordi menigheden fandt motiverne anstødelige. Billederne i korhvelvet og to hvælvkapper i skibet (øst- og vestkappen) fik dog lov til at stå fremme.

1895-96 fremkom rester af en senromansk dekoration (nr. 1), som undersøgte af Jacob Kornerup (fig. 20-26).⁴⁴ Den blev fundet i apsis og på korets øst- og nordvæg. Kun på nordvæggen foretoges restaurering, mens resterne i apsis og på østvæggen fik lov at stå mere eller mindre urestaurerede.

1942 blev udsmykningerne besøgt af Egmont Lind med henblik på en rensning og genrestaurering; et arbejde, der først blev udført 1952-53.⁴⁵ Og 2004 blev kor, skib og tårnrum undersøgt for malerier af Hans Chr. Frederiksen, der konstaterede spor efter den sengotiske dekoration i hele kirken.⁴⁶

Endelig gennemgik kalkmalerierne 2009-11 en omfattende restaurering under ledelse af Lise Thillemann, hvorved malerier i skibets østligste hvælv (nord- og sydkappen) blev genfremdraget efter at have været fremme og overhvidtet 1882.⁴⁷

1) (Fig. 20-26), o. 1225, en senromansk dekoration, der formentlig har omfattet hele kirken, idet den er påvist i apsis, kor, triumfvæggen og skibets nordside over hvælvene.⁴⁸

I *apsis*, hvor kun nordre halvdel af maleriet er bevaret, ses den nordlige del af en tronende Kristus

Fig. 20. Den senromanske apsisudsmykning. Kalkmaleri o. 1225-50 (s. 2931). Indvielseskors er sengotisk, o. 1525 (s. 2938). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Late Romanesque apse decoration. Wall painting c. 1225-50. The consecration cross is Late Gothic, c. 1525*

(*majestas Domini*) fremstillet i mandorla, siddende på regnbuen med højre hånd løftet i velsignende gestus i en rigt udstyret kjortel (fig. 21). Engle svæver under mandorlaen, og en af dem holder et nu tomt skriftbånd. Kristus omgives af evangelisternes symboler, men kun Markus-løven og Mattæus-englen er bevaret. Ved siden af evangelisterne står Maria og to andre kvinder med glorie, alle iklædt kjoler og hovedlin. Under kvinderne, adskilt ved en tofarvet, vandret bort, sidder tre apostle i kjortler. De rækker evangeliet op imod den tronende Kristus, mens der yderst mod nord

står en biskop (stifter?) uden glorie og en uidentificeret, stærkt fragmentarisk figur med glorie.

Apsidens (†)østvindue omsluttes af en palmetbort, mens apsisbuens underside smykkes af en akantusbort med cirkelslag, hvori der er afbildet profeter med løftede hænder.

Fig. 21. Apsidens senromanske udsmykning (s. 2931) med sengotisk indvielseskors (s. 2938). Fortolkning af billederne udført umiddelbart efter billedernes opdagelse. Akvarel af J. Kornerup 1895. *Late Romanesque decoration of the apse with Late Gothic consecration cross. Interpretation of the pictures done immediately after their discovery.*

*Kalkmaleri i Apis i
Sanderum Kirke.*

*J. Vermeyen
Sept. 1895.*

Fig. 22. Den senromanske udsmykning på korets nordmur. Kalkmaleri o. 1225-50 (s. 2934). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – Late Romanesque decoration on the north wall of the chancel. Wall painting c. 1225-50.

På korets østvæg, i apsisbuens flige, er der i den nordre rester af en eller flere kjortelklædte personer, der ikke lader sig identificere (fig. 26). I den søndre flig ses spor efter brunrødt jordsmon.

Korets nordvæg er delt i to figurfriser, der foroven er afsluttet af en arkitektonisk bort (fig. 22).

Øvre figurfrise: Billedernes fragmentariske og opmalede tilstand til trods kan de identificeres som tre scener fra Det Nye Testamente. Fra vest ses *Bebudelsen*. Vestligst står en enlig, utydelig figur med glorie, formentlig Maria, og 1896 kunne Jacob Kornerup dokumentere endnu en figur længere mod vest, der må opfattes som Gabriel (fig. 23). *Besøgelsen* er bedre bevaret. En figur med glorie, Maria, taler til en kvinde, Elizabeth, der tilsyneladende savner glorie. Scenen synes at have relation til bygningsværker i baggrunden. *Jesu fødsel*. En liggende person med klæde over sig rækker bydende

hånden frem mod en siddende person, der sover. Scenen udspiller sig inden døre i rundbuet arkitektur. Kornerup registrerede 1896 den liggende person som en skægget mand og den siddende som kvinde. Den identifikation fremstår tvivlsom. Deres køn kan ikke entydigt afgøres, og figurernes ansigtsdetaljer er forvitrede, hvilket de også var, da Kornerup aftegnede billederne. Med al sandsynlighed drejer det sig om en liggende Jomfru Maria og en siddende Josef. Den østligste scene viser *forkyndelsen for hyrderne*, men består nu kun af en engel stående på en jordknold med talende gestus omgivet af får eller geder. Scenen er beskåret af hvælvet.

Nedre figurfrise: Det vestligste billede er næsten helt forsvundet. Et mandshoved med hue og en løftet arm er det eneste, der er bevaret. *Aron og den angrende Mirjam*. I næste scene står en kjoleklædt kvinde med armene hævet i andagt. Hun

Fig. 23. Den senromanske udsmykning på korets nordmur (s. 2934). Fortolkning af billederne udført umiddelbart efter billedernes opdagelse. Akvarel af J. Kornerup 1896. – *The Late Romanesque decoration on the north wall of the chancel. Interpretation of the pictures done immediately after their discovery.*

bliver støttet af en mand, der gør en velsignende gestus. *De hjemvendte spejdere fra Kanaans land*. I det østligste billede bærer to yngre mænd i korte kjortler en vindrueklase mellem sig.

De to figurfriser afsluttes oventil af en arkitektonisk bort med bueslag adskilt af tårne. I buerne ses profeter gengivet fra brystet og opefter med armene løftet i andagt.

Udsmykningen i nordvæggens *vindue* er velbevaret (fig. 24–25). I østre smig er *Abraham* afbildet, siddende på en tronstol, med de dodes sjæle i sit skød. Sjælene er nu næsten forsvundet, men trods det er billedet et af de bedst bevarede med dette motiv fra perioden.⁴⁹ Den vestre smig er medtaget, men rester af to mænd med løftede arme viser, at det er en fremstilling af *Kains og Abels offer*. I vinduets top er Helligånden afbildet i form

af en velsignende engel. Vinduet indrammes af en enkel kløverbladsfrise.

Øverst på korets sydmur blev der under restaureringen 2009–11 påvist (†)farvespor, der svarer til den øvre, arkitektoniske bort i nordsiden.⁴⁷

I skibet, over hvælvene, på triumfinurens vestside og skibets tilstødende nordmur, er der farvespor, der formentlig er fragmenter af en arkitektonisk bort med profeter af samme type som den, der ses i koret.

Teknik og farver. Maleriet er udført på en typpisk romansk meget finkornet, brunlig, glittet puds. Dekorationen er malet på den tørre puds i gråblåt, okkergult, okkerrødt, grønt samt sort til opstregning og enkelte konturer.

Værksted, stil og datering. Billedfrisernes ikonografi og motivernes kronologi genfindes i sam-

Fig. 24. Kain og Abels offer samt helligånden i form af en engel i vinduets top. Senromansk udsmykning (o. 1225-50) i vestre vange af det romanske vindue i koret (s. 2935). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Sacrifices of Cain and Abel and the Holy Ghost at the top of the window. Late Romanesque decoration (c. 1225-50) in the western side of the Romanesque window in the chancel.*

tidigt maleri. Eksempelvis har frisernes overordnede disposition en parallel i Førsløv Kirke på Sjælland.⁵⁰

Generelt tilhører udsmykningen en gruppe af senromanske malerier på Nordfyn. De nærmeste nærtbeslægtede udsmykninger findes i Fraugde

Fig. 25. Abraham med de dødes sjæle i skødet og helligånden i form af en engel i vinduets top. Senromansk udsmykning (o. 1225-50) i østre vange af det romanske vindue i koret (s. 2935). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Abraham with the souls of the dead in his bosom and the Holy Ghost at the top of the window. Late Romanesque decoration (c. 1225-50) in the eastern side of the Romanesque window in the chancel.*

og Sønder Nærå kirker.⁵¹ Udsmykningerne, navnlig ligheder mellem Sønder Nærå og Sanderum, er så iøjefaldende, at et værkstedsfællesskab må

betragtes som sandsynligt. Der ses således klare lighedstræk i billedernes opbygning og i udformningen af ornamentet og borter.

Fig. 26. Korets østmur med lukket apsisbue. Omridset af kirkens ældre, senmiddelalderlige altertavle står som silhuet i blankmur. I apsisbuens flige ses spor af den senromanske udsmykning (s. 2934), mens der på spærremuren ses dele af den sengotiske udsmykning (formentlig Korsfæstelsen). Foto Roberto Fortuna 2009. – *East wall of chancel with closed apse arch. The outline of the church's old, Late Medieval altarpiece stands as a silhouette on the undecorated wall. In the corners of the apse arch, traces of the Late Romanesque decoration, while on the barrier wall one sees parts of the Late Gothic decoration (presumably a Crucifixion).*

I gruppen fremstår udsmykningen i Sanderum som den yngste. Ikonografien er traditionel for den romanske stilperiode, men der kan ses antydninger af en opblødning i figurfremstillingernes stivhed. Navnlig persontegningerne, som eksempelvis de hjemvendte spejdere, har en livlighed og et svaj, der peger ind i 1200-tallet og frem imod ungotikken. Billederne i Sanderum må således dateres o. 1225.

2) O. 1500(?). Et indvielseskors og en indskrift på triumfbuens nordre vange, muligvis udført som forløber for de senere indvielseskors malet o. 1525 (se ndf.). Den mulighed foreligger også,

at korset stammer fra korets istandsættelse 1503 (s. 2926). Korset er medtaget og står nu kun som sort kontur med svage skygger af farvelægning. En lypig har været anbragt i indvielseskorsets centrum, hvis kærter har sværtet det ovenfor siddende kragbånd. Med til korset hører en spinkel, kalkmalet minuskelindskrift, hvori indgår flere hjulkors. Indskriften lader sig ikke længere læse men er formentlig en bøn.

3) (Fig. 27–41), o. 1525, en omfattende dekoration, der findes i apsis, koret og skibets østre hvælvfag samt tårnbuen. Spor af den er også påvist i tårnrumbet og våbenhuset.